

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА «КРОК»
Навчально-науковий інститут психології
Кафедра психології

Сизова Вікторія Олегівна

УДК 616.89-008.414.44

Кваліфікаційна робота

Міжособистісні стосунки в класі як чинник схильності підлітків до
суїцидальної поведінки

053 «Психологія»

«Юридична психологія»

Подається на здобуття освітнього ступеня бакалавр

Кваліфікаційна робота містить результати власних доробок. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Науковий керівник

Склярова Ганна Олександрівна, кандидат
психологічних наук, доцент кафедри психології

Київ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРИТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ ЯК ЧИННИКА СХИЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ ДО СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ	6
1.1. Сутність та психологічна характеристика понять «суїцид» та «суїцидальна поведінка»	6
1.2. Детермінанти суїцидальної поведінки у підлітковому віці	14
1.3. Вплив міжособистісних стосунків в класі на схильність до суїцидальної поведінки	20
Висновки до розділу 1.....	24
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ В КЛАСІ ЯК ЧИННИКА СХИЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ ДО СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ.....	27
2.1. Організація дослідження та обґрунтування вибору діагностичних методик	27
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження	36
Висновки до розділу 2.....	46
РОЗДІЛ 3. РЕКОМЕНДАЦІЇ З ПОКРАЩЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ У КЛАСІ ТА ЗАПОБІГАННЯ САМОГУБСТВОМ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ	48
3.1. Програма тренінгу із покращення міжособистісних стосунків у шкільному класі	48
3.2. Практичні рекомендації для класних керівників, соціальних педагогів щодо роботи з підлітками із запобігання суїцидальної поведінки	58
Висновки до розділу 3	63
ВИСНОВКИ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68
ДОДАТКИ	77

**РЕФЕРАТ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ НА ТЕМУ:
«МІЖОСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ В КЛАСІ ЯК ЧИННИК
СХИЛЬНОСТІ ДО СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ»**

Актуальність роботи. Суїциди являють собою одну з найактуальніших проблем у сучасному світі. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВОЗ), щорічно в світі близько 800 тисяч людей помирають внаслідок суїциду. Самогубства є другою за поширеністю причиною смерті серед осіб віком від 15 до 29 років. Підлітковий вік є одним із найбільш складних періодів у розвитку людини. Незважаючи на те, що він триває відносно короткий проміжок часу (від 14 до 18 років), цей період майже в повній мірі визначає подальше життя індивіда.

В підлітковому віці відбувається формування характеру і інших особливостей особистості, оскільки підлітки переходять від опікуваного дорослими дитинства до самостійності, змінюють шкільне навчання на інші види соціальної діяльності, та стикаються з гормональними змінами в організмі. Це робить їх особливо вразливими та схильними до негативних впливів середовища. Основними концепціями цього періоду є самопізнання, самовираження та самовдосконалення. Спілкування стає провідною формою діяльності, оскільки воно грає ключову роль у розвитку самосвідомості та становлення позитивного образу «Я». Через нього формуються світогляд, система цінностей та моральні якості особистості.

Суїцидальна поведінка підлітків, маючи схожість з діями дорослих, відрізняється віковою своєрідністю. Їм характерна підвищена вразливість і сугестивність, здатність яскраво відчувати і переживати, схильність до коливань настрою, егоцентрична спрямованість, імпульсивність у прийнятті рішень. Нерідкі випадки, коли самогубство підлітків викликається гнівом, протестом, злістю чи бажанням покарати себе та інших. Також у перехідний період підліткового віку збільшується тенденція до самоаналізу, песимістичного оцінювання навколишнього світу та власної особистості.

Емоційна нестабільність часто призводить до суїциду і в наш час розглядається як один з можливих варіантів вікової кризи у майже чверті здорових підлітків.

У психології проблемою міжособистісних взаємин займалось чимало вчених, зокрема О. Бодальов, Є. Головаха, М. Каган, Я. Коломінський, В. Мясищев, М. Обозов та ін. Власне відносини між підлітками досліджували Ж. Піаже, С. Рубінштейн, Л. Виготський, Л. Божович.

Українські науковці, зокрема Ю. Александров, В. Глушков, В. Войцех, С. Жабокрицький, М. Мелентьєв, В. Москалець, О. Моховиков, Г. Пілягіна, В. Сулицький, А. Тищенко, А. Чупріков, В. Шаповалов, С. Яковенко, Н. Ярмиш та інші, вивчали питання самогубства, його причини та способи запобігання, а також розрізнялися у своїх думках щодо визначення та розуміння цього явища.

Об'єкт дослідження – схильність до суїцидальної поведінки.

Предмет дослідження - міжособистісні стосунки в класі, як чинник схильності підлітків до суїцидальної поведінки.

Мета дослідження – теоретично і емпірично дослідити вплив міжособистісних стосунків старших школярів на схильність до суїцидальної поведінки серед них, та запропонувати шляхи поліпшення міжособистісних стосунків у класі.

Завдання:

1. Теоретично дослідити поняття «суїцид» та «суїцидальна поведінка».
2. Визначити детермінанти суїцидальної поведінки у підлітковому віці.
3. Охарактеризувати міжособистісні стосунки старших школярів та визначити їх вплив на суїцидальну поведінку зазначених осіб.
4. Здійснити емпіричне дослідження міжособистісних відносин в класі та дослідити їх вплив на схильність до суїцидальної поведінки.
5. Розробити тренінгову програму для поліпшення міжособистісних стосунків у шкільному класі.

Методи дослідження. Для досягнення мети та реалізації завдань було використано комплекс методів: теоретичні – аналіз, синтез, узагальнення,

систематизація, структурування; емпіричні – тестування, бесіда, психодіагностичні методики: Методика визначення схильності до суїцидальної поведінки (М. Горська); Методика первинної діагностики та виявлення дітей «групи ризику» (М. Рожков, М. Ковальчук); Тест на виявлення підліткової депресії (В. Казанська) та Методика діагностики міжособистісних відносин Лірі.

Наукова новизна та теоретичне значення.

Уперше:

- розроблено унікальну програму тренінгу із покращення міжособистісних стосунків у шкільному класі;

дістало подальшого розвитку:

- феномен раннього виявлення суїцидальних схильностей, зокрема міжособистісні стосунки в класі як можливий чинник схильності підлітків до прояву суїцидальної поведінки

Практичне значення дослідження. Полягає в тому що матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути використані: шкільним психологом, класним керівником, соціальним педагогом для запобігання суїцидальній поведінки у підлітків.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи – 88 сторінка, основний обсяг – 65 сторінок. Робота містить додатки.

У першому розділі **«Теоретичне дослідження міжособистісних стосунків як чинника схильності підлітків до суїцидальної поведінки»** проаналізовано основні підходи до вивчення проблеми міжособистісних відносин підлітків як чинника до суїцидальної поведінки, розглянуто сутність та психологічна характеристика понять «суїцид» та «суїцидальна поведінка», визначено детермінанти суїцидальної поведінки в підлітковому віці,

обґрунтовано вплив міжособистісних стосунків в класі на схильність до суїцидальної поведінки.

Суїцид потрібно розуміти і попередити, а не сліпо засуджувати. Пояснення суті самогубства має історичне коріння, що тісно пов'язане з поглядами на це явище, які віддавна впливали на суспільне уявлення. У минулому самогубців вважали злими духами, у середньовіччі а саме в християнські часи – одержимими бісами; сучасні думки часто стверджують що самогубство може бути результатом психічних проблем. Термін суїцид або самогубство позначає акт навмисного позбавлення себе життя, та розглядаються багатьма авторами, як слова синоніми. Суїцидальна поведінка – це поведінка, яка включає в себе думки про суїцид (або ідею), планування самогубства, суїцидальні спроби та сам суїцид.

Для кращого розуміння потрібно зазначити що поняття «детермінанти» та «чинники» в цій роботі використовуються як синоніми.

Досліджуються різні психологічні фактори, які спричиняють появу суїцидальної поведінки серед підлітків, проте найпоширенішими є емоційна нестійкість, самотність, самооцінка, імпульсивність, безнадійність, безпорадність, стрес, сугестивність, наслідування та зниження цінності життя.

У підлітковому віці усвідомлення смерті не включає реальний ризик втрати життя, що може знизити його цінність, але не завжди усвідомлюється. Це частково обумовлено самооцінкою та егоцентризмом, які підсиляють негативні емоції у зв'язку зі смертю. Втрата цінностей та сенсу може призвести до суїцидальних думок або підсилювати суїцидальну активність, якщо вони вже присутні. Для молоді, яка занурена у віртуальний світ, сенс життя полягає в задоволенні матеріальних потреб, в увазі до власної особистості та в пошуках розваг та емоцій в Інтернеті.

У світі, час від часу, можна виявити такі прояви суїцидальної поведінки, як участь у іграх «смерті». Сутність яких полягала у схиланні певними особами («кураторами») підлітків до суїциду за допомогою використання їхніх соціальних мереж(Telegram ;Instagram; Facebook).

Міжособистісні відносини в контексті здійснення суїцидальних вчинків набувають подвійного значення. З одного боку, конфлікти та переривання контакту в близьких відносинах є основними тригерами суїцидальних вчинків, виступаючи як безпосередня причина самогубства. З іншого боку, ситуації, коли особа стає прямим або опосередкованим свідком суїциду або знайома з суїцидентом, також є чинником для суїцидальної поведінки.

Іноді у підлітковому віці виявляється зростання бажання спілкуватися з ровесниками. Це пов'язано з прагненням підлітка зайняти своє місце в колективі, бути визнаним та прийнятим товаришами, тобто задовольнити потребу в самоствердженні. Ступінь реалізації цієї проблеми впливає на емоційний комфорт або самопочуття учня в рамках міжособистісних відносин.

У другому розділі **«Емпіричне дослідження міжособистісних стосунків в класі як чинника схильності підлітків до суїцидальної поведінки»** висвітлено організаційно-методичні засади діагностичного дослідження міжособистісних стосунків підлітків як чинник схильності до суїцидальної поведінки за окремими показниками, подано аналіз та інтерпретацію результатів дослідження за такими методиками: Методика визначення схильності до суїцидальної поведінки (М. Горська); Методика Первинної діагностики та виявлення дітей «Групи ризику» (М. Рожков, М. Ковальчук); Тест на виявлення підліткової депресії (В. Казанська) та Методика діагностики міжособистісних відносин Лірі.

За результати підлітків по усім методиками, були зроблені такі висновки що : підлітків з високою депресією не було виявлено. У дев'яти дітей з 25 виявлено середній рівень депресії, у всіх інших низький рівень.

За рівнем схильності до суїцидальної поведінки : IV-Ф курсі хлопці мають низький рівень, тоді коли дівчата мають середній рівень. У IV-М та IV-І ідентична ситуації, як дівчата так і хлопці на обох курсах мають середній рівень схильності до суїцидальної поведінки, проте показники у дівчат вищі ніж у хлопців. Якщо розглядати загально то IV-Ф курс – має низький рівень

схильності до суїцидальної поведінки; в свою чергу курси IV-I та IV-M мають середній рівень схильності до суїцидальної поведінки, при якому потрібно звернути увагу на підлітків та провести відповідні заходи.

За групами ризику: у IV-Ф курсу групою ризику є шкали: недовіри до людей та невпевненість у собі, переважає гіпертимний тип акцентуації характеру. У IV-M курсу групою ризику також є шкали: недовіри до людей та невпевненість у собі, за акцентуаціями характеру, жоден тип не є групою ризику у цьому класі. У IV-I курсі не виявлено груп ризику, переважають тільки гіпертимний та емоційно-лабільний типи акцентуації характеру.

За методикою міжособистісних відносин: у IV-Ф курсу майже по всіх шкалах проявляється помірна адаптивна поведінка, лише шкала альтруїзму має високі показники. У IV-M курсу високі показники мають шкали доброзичливості та альтруїзму, всі інші шкали мають помірну адаптивну поведінку. У IV-I курсу за шкалами: авторитарний, егоїстичний, доброзичливий та альтруїстичний проявляється висока: екстремальна поведінка, всі інші шкали мають помірну адаптивну поведінку.

Аналізуючи отримані результати по всіх методиках та поспостерігавши за спілкуванням учнів в класах, можна зробити такі висновки що деякі досліджені особливості міжособистісних відносин можуть мати вплив на схильність до суїцидальної поведінки. Наприклад надто високі показники за шкалами: Авторитарності, Егоїстичності, свідчить що своїм сильним типом особистості, деспотичним характером та бажанням панувати над іншими, такі особи можуть знецінювати старання, диморалити та займатися булінгом своїх однокласників, що може призвести в останніх до депресій та прямої схильності до суїцидальної поведінки. Підлітки котрі мають високі бали за шкалами: Залежний, Доброзичливий та Альтруїстичний, можуть відрізнятися високою тривожністю, невпевненістю в собі, залежністю від інших, залежністю від соціальної думки, свідомою конформністю, приносячи у жертву власні інтереси, такі особи найчастіше і стають жертвою булінгу, образ

та конфліктів, в свою чергу в них більший рівень виникнення схильності до суїцидальної поведінки.

У третьому розділі **«Рекомендації з покращення міжособистісних стосунків у класі та запобігання самогубствам серед підлітків.»** на основі отриманих результатів емпіричного дослідження був розроблений тренінг із покращення міжособистісних стосунків у шкільному класі, та представлено практичні рекомендації для класних керівників, соціальних педагогів щодо роботи з підлітками із запобігання суїцидальної поведінки.

Тренінгова програма, має цільову аудиторію: підлітки віком 16-17 (10-11 клас). Тривалість тренінгу: тренінг розрахований на 5 занять загальною тривалістю 3 год. 45хв., кожне заняття тривалістю 45 хв, (2-є лекційного формату, 3-є практичного формату). Регулярність зустрічей – кожного дня або через день. Мета тренінгу - покращити міжособистісні відносини у шкільному класі. Завдання тренінгу: 1. Ознайомити школярів з міжособистісними відносинами та конфліктами які можуть в них виникати; 2. За допомогою методик дослідити взаємостосунки в їхньому колективі та типи поведінки у конфлікті; 3.Завдяки проведенню вправ налагодити взаємини та сформувати дружню, комфортну атмосферу в колективі.

На основі теоретичного та емпіричного аналізу, а також інтерпретації отриманих результатів, було запропоновано низку рекомендацій щодо запобігання виникнення суїцидальної поведінки у підлітків.

За результатами емпіричного дослідження, профілактична робота повинна здійснюватися на декількох рівнях – індивідуальному, груповому, сімейному та в рамках освітніх закладів.

- Індивідуальний (груповий) рівень – безпосередня робота з підлітками, схильними до суїцидальної поведінки.
- Сімейному рівні – взаємодія з батьками/опікунами підлітків. Хоч тема суїциду та підліткових депресій, набирає розголосу у наш час, але батькам «старої закалки» не досить зрозумілий масштаб цих проблем, вони частіше за все знецінюють почуття підлітка фразами: «Яка депресія в тебе може

бути, ти ще ж така/-ий юна/-ий»; «Сходи прибори у себе в кімнаті, і депресії як не було».

- Рівень освітніх закладів – можливість реалізації профілактичних програм у навчальних закладах. Присутня погана освітлюваність теми, частіше всього адміністрація шкіл не ризикує проводити діагностику підлітків на суїцидальну поведінку, адже хвилюються що вони можуть привернути зайву увагу до цієї теми, тим самим спровокувати дітей до самостійного вивчення теми і з можливими негативними наслідками.

ВИСНОВКИ

1. Слід пам'ятати, що є суттєва різниця між термінами «суїцид» та «суїцидальна поведінка». Суїцид – це свідомі, навмисні дії, спрямовані на добровільне позбавлення себе життя. Суїцидальна поведінка – це ширше поняття, що крім самогубства, включає в себе суїцидальні спроби, замаху та інші можливі прояви. Самогубства серед дітей часто виявляються через прояви гніву, страху чи бажання покарати себе або інших. Також суїцидальну поведінку часто спостерігають у поєднанні з іншими проблемами, такими як прогули в школі, конфлікти з однолітками чи сім'єю. До появи суїцидальної поведінки можуть призводити тривожні або депресивні стани.

2. У підлітковому віці суїцидальна поведінка має дещо інших характер, ніж у дорослому віці. В цьому віці суїцидальна поведінка частіше за все має демонстративний характер шантажу. Більшість ексцесів були вчинені після сварки з однолітками або батьками. Серед поширених детермінант підліткових суїцидів є депресія, нудьга, втома, схильність до бунту, зловживання алкоголем, наркотиками, або незадоволення міжособистісними відносинами з батьками чи однолітками. Не менш вагомим чинником є вплив підліткової субкультури. У молодому віці суїцидальну поведінку нерідко пов'язують із інтимно-особистісними відносинами, мається на увазі нерозділене кохання.

Основними психологічними чинниками суїцидальної поведінки в підлітковому віці є емоційна нестійкість, самотність, зниження цінності життя, самооцінка, імпульсивність, безнадійність, безпорадність, стрес, сугестивність, наслідування. Вони обумовлені віковими особливостями і регулюють діяльність та поведінку дитини.

3. Підлітковий вік – це час формування характеру. Саме в цей період вплив оточення, рідних та друзів є дуже сильним.

Міжособистісні стосунки є сукупністю об'єктивних зв'язків та взаємодій між людьми, які належать до певної групи. Такі стосунки

складаються в реальних умовах життя та діяльності людей, у процесі їх взаємодії. На розвиток цих стосунків істотно впливають різні об'єктивні фактори, які можуть як сприяти, так і ускладнювати їх формування.

4. Емпіричне дослідження було проведене з використанням таких методик:

1. Методика визначення схильності до суїцидальної поведінки (М. Горська);

2. Методика Первинної діагностики та виявлення дітей «Групи ризику» (М. Рожков, М. Ковальчук);

3. Тест на виявлення підліткової депресії (В. Казанська);

4. Методика діагностики міжособистісних відносин Лірі.

Метою дослідження було теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити наявність у підлітків депресії, схильності до суїцидальної поведінки, можливі групи ризику, та переважний тип відносин до людей у самооцінці та взаємооцінці. У ньому взяли участь учні 11-х класів(IV-Ф-7 дітей ; IV-М-8 дітей; IV-І-10 дітей) загальноосвітньої школи ліцей «Лідер». Загальна їх кількість становить 25 осіб, з яких 16 дівчат та 9 хлопців, віком від 16 до 17 років.

Аналізуючи отримані результати по всіх методиках та поспостерігавши за спілкуванням учнів в класах, можна зробити такі висновки що деякі досліджені особливості міжособистісних відносин можуть мати вплив на схильність до суїцидальної поведінки. Наприклад надто високі показники за шкалами: Авторитарності, Егоїстичності, свідчить що своїм сильним типом особистості, деспотичним характером та бажанням панувати над іншими, такі особи можуть знецінювати старання , диморалити та займатися булінгом своїх однокласників, що може призвести в останніх до депресій та прямої схильності до суїцидальної поведінки. Підлітки котрі мають високі бали за шкалами: Залежний, Доброзичливий та Альтруїстичний, можуть відрізнятися високою тривожністю, невпевненістю в собі, залежністю від інших, залежністю від соціальної думки, свідомою конформністю, приносячи у

жертву власні інтереси, такі особи найчастіше і стають жертвою булінгу, образ та конфліктів, в свою чергу в них більший рівень виникнення схильності до суїцидальної поведінки.

5. Тренінгова програма. Має цільову аудиторію: підлітки віком 16-17 (10-11 клас). Тривалість тренінгу: тренінг розрахований на 5 занять загальною тривалістю 3 год., кожне заняття тривалістю 45 хв, (2-є лекційного формату, 3-є практичного формату). Регулярність зустрічей – кожного дня або через день. Мета тренінгу - покращити міжособистісні відносини у шкільному класі. Завдання тренінгу: 1. Ознайомити школярів з міжособистісними відносинами та конфліктами які можуть в них виникати; 2. За допомогою методик дослідити взаєностосунки в їхньому колективі та типи поведінки у конфлікті; 3. Завдяки проведенню вправ налагодити взаємини та сформувати дружню, комфортну атмосферу в колективі.

Основним завданням первинної профілактики є поширення інформації про ознаки та фактори, які сприяють ризику суїцидальної поведінки серед підлітків. Це необхідно для співпраці з педагогічними працівниками та батьками, які можуть надати допомогу практичному психологу чи соціальному педагогу у виявленні підлітків з суїцидальним ризиком.

Проведення профілактичної роботи з уникнення суїциду передбачає створення у навчальному закладі інформаційного куточка з методичною літературою, контактами довіри, а також інформацією про режим роботи кризових центрів та спеціалізованих відділень лікарень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атаманчук Н. М., Пільгук Т. С. "Особливості взаємовідносин батьків та підлітків: Методичні рекомендації для студентів педагогічних закладів, соціальних педагогів, психологів". *Освітній проект «На Урок» для вчителів*. URL: <https://naurok.com.ua/osoblivosti-vzaemovidnosin-batkiv-ta-pidlitkiv-78215.html>.
2. Баркова Д. Ю., Нудель В. О. Особливості прояву емоційної сфери особистості у формуванні міжособистісних стосунків у юнацькому віці: *вісник Дніпропетровського університету. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2013. С. 32-29.
3. Богданович Л.М., Усик С.Л. «Шкідливі звички підлітків-проблема сучасності». Методичні рекомендації для класних керівників та вчителів основ здоров'я щодо формування навичок здорового способу життя підлітків та профілактики шкідливих звичок. Луцьк. 2013. URL: <https://nmc.dsns.gov.ua/upload/1/9/2/0/skidlivi-zvicki-pidlitkiv-problema-sucasnosti.pdf> (дата звернення: 23.04.2024)
4. Вашека Т.В. Перспективи дослідження психологічних аспектів проблеми суїцидальної поведінки. Збірн. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Т.VI, Вип.6. 2004. 65-73.
5. Вашека Т. В. (2006). Практичні рекомендації для проведення психокорекційної роботи з підлітками за наявності суїцидальних ідеацій. *Практична психологія та соціальна робота*. № 7. 68-72.
6. Вашека Т.В. (2005). Програма профілактики суїцидальної поведінки в підлітковому віці. Збірн. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка 96 АПН України. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Т.VII, Вип.6. 57- 64.
7. Вашека Т. В. (2005). Профілактика самогубства серед підлітків: методика для вимірювання суїцидальної поведінки. *Практична психологія та соціальна робота*. № 4. 53-57.

8. Вашека Т. В. (2006). Рання діагностика та профілактика суїцидальної поведінки серед учнівської молоді. *Практична психологія та соціальна робота*. Київ: НАУ. 2006. №6. 171-173.
9. Ващенко Р. В., Сулицький В. В. (2000). Структура психологічного втручання після суїцидальної спроби. *Психологія суїцидальної поведінки: Діагностика, корекція, профілактика*: 36. наук. пр. За заг. ред. С. І. Яковенка. К.: РВВ КІВС.
10. Веприцький, Р. С. (2017). Групи смерті: що це таке і як уберегти дитину: наук.-мет. рек. Веприцький Роман Сергійович, Гладкова Євгенія Олексіївна. Харків : ХНУВС. 14 с.
11. Вергель Т.Л., Сингаївська І. В. (2023). Свідомий батьківський контроль як запобіжник формування девіантної поведінки підлітків. *Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку: тези доповідей V Міжнародної конференції* (Київ, 7 грудня 2023 р.). Київ: Університет "КРОК".
12. Войтко В. (2016). Характерні особливості суїциду та суїцидальної поведінки. Навчально-методичний посібник./- Кропивницький : КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського». 421.
13. Григор'єва М. С. (2015). Прояви нестабільності емоцій у підлітковому віці. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Психологічні науки*. Вип. 128. 72-75.
14. Групи смерті в Інтернеті: як вберегти від них дітей. Інна БІРЮКОВА «Вечірній Київ»: URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/51909/> (дата звернення: 01.04.2024)
15. Димитрова Л.М., Кітхан Г.О. (2012). Причини та соціальні фактори суїцидальної поведінки підлітків. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. № 3 (15). 72-77.
16. Дмитрієва О. А. (2009). Психологічні аспекти адаптації учнів у процесі навчання. *Шкільному психологу*. № 12. 16-19.

17. Дуб О.В., Сингаївська І.В. (2021). Проблема підліткової наркоманії. *Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку: тези доповідей III Міжнародної конференції* (Київ, 02 грудня 2021 р.). К.: Університет "КРОК".
18. Заброцький М.М. (2001). Основи вікової психології. Навчальний посібник./- Тернопіль: Навчальна книга. 112 с.
19. Зубченко О. В. (2008). Взаємозв'язок самооцінки підлітків із їх соціометричним статусом у групі однолітків. *Практична психологія та соціальна робота*. №5. 54-57.
20. Іваць А.Р., Романів О.П., Надь Б.Я. (2018). Соціально-психологічні чинники та фактори ризику суїцидів серед осіб молодого віку. Україна. *Здоров'я нації*. Вип. 3/1 (51). 28-29.
21. Іванова Н. О. (2017). Едіпальна залежність як чинник формування проявів мазохізму. Миколаїв. 87-89.
22. Конанко О. (1998). Соціально-емоційний розвиток особистості. К.: Освіта, 255 с.
23. Корчакова.Н.В. (2020). Розвиток просоціальності підлітків у контексті формування внутрішньої структури групи. *Психологія: реальність і перспективи*. 109-117.
24. Кошова І. В., Кресан О. Д. (2021). Психологія девіантної поведінки. Навчально-методичний посібник./- Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя. 226.
25. Кравчук О.В., Сингаївська І.В. (2023). Тренінгова програма зниження рівня страхів та тривоги у підлітків. *Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку: тези доповідей V Міжнародної конференції* (Київ, 7 грудня 2023 р.) Київ: Університет «КРОК». URL: <https://conf.krok.edu.ua/SRE/SRE-2023/paper/view/1708> (дата звернення: 23.04.2024)

- 26.Лосієвська О.Г. (2006). До питання про суїцидальні тенденції у поведінці підлітків. Теоретичні і прикладні проблеми психології та педагогіки: Збірн. наук. праць СНУ ім. В. Даля за матеріалами *Всеукраїнської науковопрактичної конференції* з проблем вищої освіти «Університет і регіон». Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля. 77-80.
- 27.Лушпай Л. І. (2013). Шкільний булінг як різновид суспільної агресії. *Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія». Сер. : Філологічна.*
- 28.Максимова Н.Ю., К.Л. Мілютіна К.Л., Піскун В.М. (2008). Патопсихологія підліткового віку. Главник. 192 с.
- 29.Максимова Н. Ю., Грись А. М., Манілов І.Ф (2015). Психологічні механізми адаптації девіантів до сучасного соціокультурного середовища : монографія. за ред. Максимової. Н.Ю. К.: Педагогічна думка. 254 с
- 30.Майвійчук О. С. (2001). Роль психологічної діагностики в системі проектування соціального розвитку особистості учня. *Практична психологія та соціальна робота.* № 8. 5-8.
- 31.Мелесик С. В., Сингаївська І. В. (2023). Характерні прояви психосоматичних проблем у підлітковому віці. Підтримка психологічного здоров'я особистості в умовах війни: тези доповідей *VI Всеукраїнських психологічних читань* (Умань, 21 квітня 2023 р.). Умань : Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. 156–159.
- 32.Надольський Є. І. (2000). Психологічні аспекти поведінки суїцидентів. Психологія суїцидальної поведінки: Діагностика, корекція, профілактика: К.: РВВ КІВС.
- 33.Орбан-Лембрик Л. Е. (2004). Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування. К.: Либідь. 576 с.
- 34.Оржехівська В.М. (2000). Педагогічна профілактика девіантної поведінки неповнолітніх. К.: Знання. 264 с.

- 35.Павленко С. В. (2018). Психологія суїциду. *Молодий вчений*. № 5(1). 21-26.
- 36.Павелків Р.В., Цигипало О.П. (2008) «Вікова та педагогічна психологія». Навч. Посіб. /- К.: Академвидав. 287с.
- 37.Пампура І.І., Іваненко С В. (2000). Життєва криза як одна з причин суїцидальних намірів. Психологія суїцидальної поведінки: Діагностика, корекція, профілактика. К.: РВВ КІВС.
- 38.Пінська. О. Л. (2017). Міжособистісні стосунки як психологічний чинник педагогічної взаємодії суб'єктів освітнього процесу у вищій школі. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. Педагогічні науки, 2(14),95-100.
- 39.Погорілко О. В. (2017). Аутоагресивна поведінка підлітків : монографія. Полтава: ТОВ «АСМІ». 141 с.
- 40.Подмазін С. (2002). Діти із суїцидальними тенденціями. Корекційна робота психолога. Упоряд. О. Главник. Київ : Шкільний світ. 24-30.
- 41.Поліщук Ю.І. (1994). Про спірне розуміння самогубства як психологічного явища. *Питання психології*. № 1. 128-130.
- 42.Помро К. (2005). Суїцидальна поведінка в юнацькому віці. *Соціальна та клінічна психіатрія*. № 3.63-68.
- 43.Психологія. Підручник. (1999). За ред. Ю. Л. Трофімова. Київ: «Либідь».
- 44.Ралітна Ю.О., Сингаївська І.В. (2021). Негативні психічні стани особистості в кризових життєвих ситуаціях. Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку: тези доповідей III Міжнародної конференції (Київ, 02 грудня 2021 р.). К.: Університет "КРОК". 304-308.
- 45.Резнікова О. В., Кушнар'єв С. В. (2000). Суїцидальні прояви особистості – хвороба цивілізації. Психологія суїцидальної поведінки: Діагностика, корекція, профілактика: К.: РВВ КІВС.

- 46.Рибалка В. В. (2007). Психологічна профілактика суїцидальних тенденцій в учнівській молоді : Методичні рекомендації. Київ : ІПППО АПН України, КФ ВМУРоЛ —Україна, ПП Щербатих О. В. 68 с.
- 47.Романів О.П., Хаустова О.О. (2013). Суїцид: сучасні підходи до профілактики. *Ліки України*. № 1. 89-94.
- 48.Руденко,Л. А. (2014).Міжособистісні стосунки як чинник соціального становлення особистості. *Наукові записки УКУ. Ч. 4 : Педагогіка. Психологія*, 1. 198-207.
- 49.Савчин. М. В., Василенко. Л. П. (2005).Вікова психологія. Київ: Академвидав.
- 50.Саржевський С. Н. (2020). Суїцидологія: навчальний посібник для лікарів інтернів з спеціалізації «Психіатрія»./- Запоріжжя. 87с.
- 51.Сингаївська І.В., Федорець С. Б. (2022). Підлітковий вік як один із критичних періодів психосексуального розвитку людини. *Вчені записки Університету «КРОК»*. Київ. № 4 (68). 107–114.
- 52.Сингаївська І. В., Іванова О. В. (2023). Коучинговий підхід як інструмент для встановлення довірливих стосунків між батьками і підлітками. *Вчені записки Університету «КРОК»*. Київ. № 2 (70). 166-172.
- 53.Скаковська Л. А. (1999). Практичному психологу про суїцид. *Психолог*. № 23. 61–63.
- 54.Смиковський А. Л., Сингаївська І. В. (2023). Особливості рекреаційних практик та психологічна зрілість старших школярів. Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку: тези доповідей V Міжнародної конференції (Київ, 7 грудня 2023 р.). Київ: Університет "КРОК".
- 55.Сорока І., Сингаївська І. (2022). Управління міжособистісними конфліктами у студентському середовищі: результати впровадження навчального курсу. *Psychological journal*. Т. 8. Вип. 1 (57). 18-31.
- 56.Тисячна Ю. О. (2012). Соціально-психологічна характеристика суїцидальної поведінки серед дітей та підлітків. *Збірник наукових праць*

Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна". №5. 200-204.

- 57.Тімченка О.В. (2007). Психологія суїцидальної поведінки -посібник. За заг. ред. Харків. 129.
- 58.Трусова С. М. (2000). Соціально-психологічні передумови та профілактика суїцидальної поведінки підлітків і юнацтва. К.: Академвидав. 200.
- 59.Федоренко Р.П. (2022). Психологія суїциду. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 492. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/21449/1/suitsyd.pdf> (дата звернення: 23.04.2024)
- 60.Федоренко Р.П. (2011). Психологія суїциду: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. III-IV рівнів акредитації. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 260.
- 61.Федосєєва І. В. (2016). Вікові особливості суїцидальної поведінки підлітків. *Молодий вчений*. № 9.161–165.
- 62.Філоненко М.М. (2008). Психологія спілкування. К. : Центр учбової літератури. 224 с.
- 63.Хайкін В.Л. (2008). Реабілітація підлітків з суїцидальною поведінкою. Порівняльно-вікові дослідження в суїцидології. 52-68.
- 64.Хохліна І.В., Сингаївська І.В. (2020). Психологічні особливості самооцінки дітей підліткового віку. Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку: тези доповідей II Міжнародної конференції (Київ, 20 листопада 2020 р.). К.: Університет "КРОК". Київ. 90-92.
- 65.Христюк О. С. (2000). Групова психотерапія депресивної особистості з суїцидальними тенденціями. Психологія суїцидальної поведінки: Діагностика, корекція, профілактика:- К.: РВВ КІВС.
- 66.Цимбалюк І. (2003). Самогубство як проблема. Психолог. Груд. (№ 46). 12- 14.

67. Чудакова О. (2003). Феномен суїциду. *Соціальна психологія*. № 2. 134-141.
68. Шавровська Н., Гончаренко О., Мельникова І. (2002). «Суїцид як соціально-психологічний феномен». 46-57.
69. Шатірішвілі Д., Сингаївська І. В. (2023). Психологічні особливості комунікативних проблем у родинах українських переселенців в умовах війни. Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку: тези доповідей *V Міжнародної конференції* (Київ, 7 грудня 2023 р.) Київ: Університет «КРОК».
70. Шебанова С. Г. (2002). Мотивація суїцидальної поведінки неповнолітніх як об'єкт комплексного аналізу. Актуальні проблеми суїцидології : зб. наук. праць. Ч. 2. 60-66.
71. Aetkin M. (2016). Self-harm and suicidality in children referred for gender dysphoria. M. Aitken et al. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*. No. 55. P. 513-520
72. Pyliagina G. (2017). Differential diagnostic of self-destructive behaviour via structural-dynamic model. 25th European congress of psychiatry. *European Psychiatry* 41S. S365–S404, URL: <http://dx.doi.org/10.1016/j.eurpsy.2017.02.489> (дата звернення: 03.04.2024)
73. Thomas Joiner (2007). «Why People Die by Suicide». Publishing house: Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts. 288 p.
74. Wubbels, T., Den Brok, P., van Tartwijk, J., & Levy, J. (2012). *Interpersonal relationships in education: an overview of contemporary research*. Rotterdam.